

Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Facultatea de Litere

Școala Doctorală de Studii Filologice

MIHAELA ONOFREI

De obște gheografie, de Amfilohie Hotiniul, Iasi,
1795. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic

- rezumatul tezei de doctorat -

Conducător științific: prof. dr. EUGEN MUNTEANU

Iași, septembrie, 2018

Anunț

La data de **22 septembrie 2018**, ora **10.00**, în **Sala de Seminar "G. Ivănescu, drd. ONOFREI G. Mihaela** c.ș. PLĂMADĂ-ONOFREI susține, în ședința publică, teza de doctorat cu titlul ***De obște gheografie, de Amfilohie Hotiniul, Iași, 1795. Ediție de text, studiu filologic și lingvistic***, în vederea obținerii titlului științific de doctor în domeniul Filologie.

Comisia de doctorat are următoarea componență:

Președinte:

Magda JEANRENAUD, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași

Conducător științific:

Prof. univ. dr. Eugen MUNTEANU, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.

Referenți:

Prof. univ. dr. Gheorghe CHIVU, Universitatea din București;

Prof. univ. dr. Alexandru GAFTON, Universitatea „Alexandru Ioan Cuza” din Iași;

CS I dr. Luminița Botoșineanu, Academia Română – Filiala Iași.

Cuprins

1. INTRODUCERE.....	4
2. STUDIU FILOLOGIC	7
3. STUDIU LINGVISTIC	12

1. Introducere

Am optat pentru o temă de cercetare din domeniul istoriei limbii literare, mai exact editarea unui text vechi românesc: *De obște gheografia*, de Amfilohie Hotiniul, Iași, 1795. Un prim aspect ce m-a determinat să optez pentru această temă a fost dorința de a oferi accesul direct la un text scris cu alfabet chirilic, din cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, deoarece un astfel de text reprezintă o etapă semnificativă a culturii românești. De asemenea, acest text reprezintă un important obiect de studiu pentru specialiștii din domeniul geografiei, fiind primul manual de geografie scris în limba română.

Ca operație filologică, editarea acestui prim manual de geografie scris în limba română, *De obște gheografia*, înseamnă studiul filologic, menit să arate istoria textului prin raportarea la contextul cultural, studiul lingvistic detaliat, care să evidențieze particularitățile fonetice, lexicale, morfologice și sintactice ale acestui text, bibliografia completă, textul integral în transcriere interpretativă și facsimilele. Astfel,

discutarea particularităților limbii în cea de-a doua jumătate a secolului al XVIII-lea este însoțită de radiografierea perioadei respective, cu ceea ce a impus nou climatul iluminist, cu interesul sporit pentru tipărire, dar și cu laicizarea treptată a tiparului și facilitarea accesului maselor la carte.

În ceea ce privește structura lucrării, se poate observa că este una clasică, urmând modelele textelor editate și publicate relativ recent, texte ce aparțin unei perioade de timp apropiate. Așadar, în primă fază, am transcris integral textul din alfabet chirilic în alfabet latin și am încercat să păstrăm caracteristicile sale specifice, însă, am optat să îl adăptăm normelor ortografice actuale. În stabilirea valorii slovelor, am avut în vedere caracteristicile grafice ale altor texte din epocă, prezența fenomenelor în limba vorbită, pronunția reflectată de textele redactate în alfabet latin din perioada veche a limbii române literare. am aplicat normele de transcriere fonetică interpretativă, stabilind un sistem de echivalențe între semnele chirilice și caracterele latine, operație prin care se intenționează redarea cu o cât mai mare fidelitate

și claritate a textului original. Putem constata, astfel, că datorită faptului că textul redactat a văzut lumina tiparului la finele secolului al XVIII-lea, transcrierea interpretativă a acestuia este relativ facilă, textul fiind o scriere chirilică de tipar clară, lizibilă, regulată, iar autorul simplifică maniera de scriere specifică predecesorilor săi, neutilizând prescurtări, suprascriseri și alte procedee care ar putea îngreuna munca editorului.

2. Studiu filologic

După finalizarea transcrierii interpretative a textului, am optat pentru realizarea unui studiu filologic. În cadrul acestui studiu, am prezentat metodele de cercetare practicate, informații importante despre personalitatea traducătorului și despre sursa traducerii și prototipul românesc, iar, la finele acestui studiu, am realizat o comparație între manualul de geografie redactat de către Amfilohie și *Gheografia sau scrierea pământului*, redactată de către Nicola Nicolau. Descoperim, așadar, că Amfilohie Hotiniu este un erudit de la sfârșitul secolului al XVIII-lea, mai puțin cunoscut în contemporaneitate, din cauza faptului că scrierile sale nu au fost, până acum, transcrise în alfabetul latin. Însă, acesta s-a făcut remarcat în epocă, atât prin operele sale bisericești, cât și prin scrierile profane, iar informații extrem de utile despre viața și activitatea sa au fost scoase la lumină.

De asemenea, descoperim că Amfilohie a tradus și adaptat lucrări destinate învățăceilor: un manual de geografie (*De obște gheografie*, Iași, 1795), unul de

aritmetică (*Elementi aritmetice arătate firești*, Iași, 1795) și unul de științe naturale (*Gramatica fizicii*, rămasă în manuscris), toate trei având originale italiene. Alături de acestea, a tradus din limba rusă o scriere teologică (*Gramatică teologhicească*, Iași, 1795) și o gramatică (*Lecciónes*, Iași, 1789), iar traduceri sale conțin numeroase neologisme provenite din limba italiană, contribuind la occidentalizarea terminologiei științifice românești. În ceea ce privește sursa traducerii, am constatat din *Prefața* lucrării că traducerea a fost făcută din italiană. Între 1750 și 1795 au apărut, însă, numeroase ediții italienești ale *Geografiei universale*, iar identificarea sursei a fost îngreunată de faptul că Amfilohie nu face o traducere fidelă, ci o prelucrare, adăugând sau eliminând informații în funcție de importanța subiectului, de informațiile avute la dispoziție sau de experiența personală. Aceeași prefață a ediției românești oferă un nou indiciu: adversar al sistemului mnemotehnic de învățare a geografiei cu ajutorul versurilor (pe care îl propunea Buffier), Amfilohie a ales ca text-sursă o prelucrare italiană în proză, efectuată de „un ales mathematic și plin de alte învățături”.

Claudiu Isopescu l-a identificat pe acest învățat în persoana matematicianului și fizicianului François Jacquier, iar o eroare grafică ne vine în ajutor în identificarea ediției lui Jacquier care a stat la baza traducerii românești: în *Gheografia de obște, mordvinii* din Urali sunt desemnați prin sintagma „popoare ... morduante”, cu *n* epentetic inexplicabil prin apel la corespondentul italian sau francez din epoca lui Buffier (*morduates*; cf. formele actuale: fr. *mordves*, it. *mordvini*). În versiunea franceză, pasajul arată astfel: „*Dans la Moscovie à l'est, vers l'Asie, sont les provinces de Czeremisses et de Morduates, peuples Mahométans, errans et sauvages*” (ed. Paris 1754, 247; 1759, 275). Versiunile italiene consultate redau fidel pasajul din originalul francez: „*Nella Moscovia all'est verso l'Asia sono le Provincie di Czeremisses e Morduates, popoli Maomettani, erranti e selvaggi*” (ed. Venezia 1751, 233; Venezia 1757, 233; Milano 1757, 229; Venezia 1767, 223; Venezia 1792, 175). Lucrurile stau diferit în edițiile scoase de Jacquier: în prima ediție română, găsim forma *morduantes*; în cea de-a doua ediție română, apărută în 1787, pasajul este omis, iar în ediția din 1792 textul este,

în acest punct, fidel fragmentului francez reprodus mai sus. Dar ediția Jacquier din 1775 se deosebește de celelalte nu numai prin forma coruptă a etnonimului, ci și prin absența referirii la religia islamică a ceremișilor și mordvinilor: „*Nella Moscovia all’Est verso l’Asia sono le Provincie di Czeremisses e Morduanes, popoli erranti e selvaggi*” (ed 1775, p. 142).

Traducerea dată de Amfilohie corespunde întocmai acestui pasaj: „*De la aceasta spre răsărit sânt niște noroade ce să chiamă gheremise și morduanes, care sânt rătăciți (sau sălbatici)*” (GO, p. 64). Așadar, ediția dată de Jacquier în 1775 sau o ediție ulterioară care pleacă de la această versiune este sursa folosită de Amfilohie în traducerea *Gheografiei de obște*.

În ceea ce privește asemănarea geografiei redactate de Amfilohie și cea redactată de Nicolau, am putut constata că textul de la Iași este preluat în cele mai mici amănunte. Adesea, Nicolau, neînțelegând anumite explicații date de Amfilohie, preia textul greșit, socotind, de exemplu, că *mahala* este un toponim și îl scrie cu majusculă. Dar erorile comune sunt dovada cea mai

sigură a filiație dintre două texte. Preluând textul de la Iași, Nicola Nicolau preia și forma *morduanes*, prezentă la Amfilohie, a cărei sursă este ediția italiană din 1775.

3. Studiu lingvistic

Acest studiu filologic este însoțit de un studiu lingvistic, ce este alcătuit într-o manieră clasică, prin realizarea unei analize la nivel grafic, fonetic, lexical, morfo-sintactic, dar și asupra numelor proprii ce se regăsesc cu abundență în textul transcris. Așadar, printre caracteristicile fonetice regăsim în textul amintit o serie de caracteristici comune tuturor variantelor literare din epocă, precum generalizarea formei *să* a pronumelui *se*, păstrarea vocalei [a] în cuvinte de origine slavă, velarizării vocalei anterioare, trecerea lui [e] medial aton la [i], vocala [e] este conservată în cuvinte de alte origini, se păstrează hiatul [ii] în cuvinte de origine slavă, se notează [u] final, se observă păstrarea vechiului fonetism *întră* și așa mai departe. În ceea ce privește realizarea studiului asupra grafiei, am optat pentru o prezentare monografică a fiecărei slove regăsite în text, împreună cu valorile lor fonetice contextuale, redate în ortografia românească actuală și potrivit opțiunilor acestei ediții.

Analiza morfo-sintactică realizată ne relevă faptul că textul nu se deosebește foarte mult de celelalte texte din același registru editate în epocă, iar datorită faptului că este un text ce aparține domeniului științific, raportul de coordonare este cel care se impune, atât la nivel propoziției, cât și al frazei. În ceea ce privește raportul de subordonare, se poate observa că în textul studiat se utilizează, cu precădere, propozițiile atributive, completivele directe și circumstanțiale de timp, cauză, mod, datorită faptului că acestea au valoare explicativă ridicată, reușind, astfel, să evidențieze mai bine termenii științifici utilizați. În ceea ce privește analiza frazei, se poate constata faptul că textul nu abundă în folosirea unei varietăți de subordonare, caracteristică specifică textelor științifice.

Cu toate că textul studiat nu se impune prin diversitatea procedurilor sintactice, acesta se impune prin claritate, conicizie, printr-o redare riguroasă și ordonată a materialului, caracteristici importante pentru un text ce aparține domeniului științific și este redactat în secolul al XVIII-lea.

În ceea ce privește studiul dedicat numelor proprii ce se regăsesc în text, am putut observa că procedeele de reproducere a numelor proprii cel mai utilizat este transcrierea. De asemenea, se poate observa o relație strânsă între procesul de adaptare grafică, fonetică și cel al adaptării morfologice, remarcându-se faptul că lipsește un tratament unitar al terminațiilor.

Putem, astfel, concluziona că Amfilohie Hotiniu are un aport semnificativ la formarea și dezvoltarea terminologiei științifice românești, din domeniul geografiei și reușește să facă trecerea spre nomenclatura de specialitate, care reușește să își descopere sursa prin introducerea de neologisme din limbile romanice și, cu precădere, din limba italiană.